

PANDEMİ SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Turgay UZUN

Yeni tip koronavirüsün neden olduğu hastalıktan, Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde Dünya Sağlık Örgütü'ne solunum yollarını etkileyen ve nedeni bilinmeyen bir hastalığın baş gösterdiğinin rapor edilmesiyle ilk defa haberdar olduk. Bu süreçte virüs, Çin'in Wuhan kenti ve çevresinde hızlı bir şekilde yayılmaya ve tüm dünyada etkileri her geçen gün daha fazla hissedilmeye başlanan bir olgu hâline geldi. İran ve diğer Asya ülkelerinde seyahatler ve ticarî faaliyetler yoluyla yayılarak ölümlere neden olmaya başlayınca dünya bu salgının ciddiyetini anladı ve DSÖ, salgını küresel salgın (pandemi) düzeyinde olduğunu tanımlamasının ardından, sınırlar kapatıldı, uçuşlar ve ticarî faaliyetler durduruldu. Pandemi hayatın her alanında etkilerini ağır biçimde hissettirmeye başlayınca, ulusal ekonomilerin her alanında, kamusal hizmetlerin tümü ve toplumsal ilişkilerin bütününde yeniden dizayn edici etkiler göstermeye başladı. Böylesi bir ağır duruma hazırlıklı olmayan bir çok ülkede başta sağlık sistemleri olmak üzere kamu hizmetleri sistemi çöktü. Sağlık kurumları en temel işlevleri olan tedavi edici faaliyetlerini gerçekleştirmez duruma gelmenin yanında sağlık personeli bile bu yıkıcı etkiden kendini kurtaramadı. Devletlerin almış olduğu zorlayıcı sosyal izolasyonu gerektiren önlemler neticesinde başta Çin'de olmak üzere salgın hafifledi ve ölüm oranlarında azalma meydana geldi.

Avrupa ülkeleri, güçlü ekonomilere sahip olmalarına rağmen salgın, başta sağlık sistemleri olmak üzere bir çok devlet işlevinin zarar görmesine neden olunca, liberal rejimlerde görülmeyen zorlayıcı önlemler almanın gerekli olduğunu görerek sert uygulamaların önünü açtılar. Çin gibi otoriter rejimlerde zorlayıcı ve sınırlayıcı önlemlerin halk tarafından olağan karşılanmasına karşın, liberal sistemlerde bu önlemleri uzun süre sürdürmenin bir çok alanda sıkıntılı durumlar ortaya koyacağını söylemek mümkündür. Nitekim ABD başta olmak üzere bir çok Avrupa ülkesinde pandemi önlemlerinin abartıldığı ve normalleşmenin başlatılması yönünde toplumsal eylemlerin yaşandığı görülmektedir.

Salgın sadece ulusal hükümetler düzeyinde etkide bulunmadı. Bir çok ulus üstü organizasyon da bu etkilerden nasibini olarak yeni duruma kendini adapte etmeye çalışıyor. Bu bağlamda uluslararası örgütlerin pandemi sonrasında nasıl bir duruma evrileceği sorusuna karşın iki yönlü projeksiyonda bulunmak mümkün görünmektedir. İlki, bir çok örgüt, pandemi sürecinde etkin işlev gösteremeyince insanlar Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO ve Dünya Sağlık Örgütü gibi kurumların varlığı ve işlevlerini daha yaygın biçimde sorgulamaya başladılar. Hatta bazı devlet yöneticileri uluslararası örgütlere, hükümetlerin bütçelerinden yapmış oldukları desteklerin bu süreçte geri dönmediğini bundan sonraki süreçte bütçe desteği vermeyeceklerini açıkladılar.

Uluslararası örgütler ve dayanışma biçimlerinin sorgulanmasıyla birlikte bu örgütlerin en güçlü zemini olan küreselleşme kavramına yönelik yeni değerlendirmeler de yapılmaya başlandı. Acaba küreselleşmenin sonunu pandemi mi getirecekti? Devletler kendi içlerine mi kapanacaklar ya da küreselleşme biçim değiştirip başka tür bir sürece doğru mu evrilmeye başlayacaktı? Bazıları pandemi sonuçlarının toplumsal ve siyasal alandaki sonuçları tam olarak ortaya çıkmamışken çok toptancı değerlendirmeler yaparak, “küreselleşmenin sonuna gelindi” gibi çıkarımlar yapsa da, asıl itibarıyla bu kesin yargıları ortaya koymak için henüz erken olduğunu söyleyebiliriz. Aynı biçimde başta ABD ve Avrupa yaşanan finansal krizler sırasında liberal ekonomik sistemin çöktüğü ve yeni bir sosyalizm döneminin başlayacağını “ilan edenler” de olmuş ancak piyasa sistemi yeni bir çıkış noktası yakalamayı başaramamıştı. Yaşanan ekonomik kriz bu anlamda, belki sadece “Das Kapital” yayıncılarının daha fazla para kazanmalarıyla son buldu sosyalizm açısından.

Aslında uluslararası işbirliği ve örgütlenme açısından, bu yapıyı güçlendiren gelişmelerin yaşandığını da görmek mümkün. Örneğin, kamuoyunda Dünya Sağlık Örgütüne olan güvenin arttığını, ulus aşırı sağlık örgütlerinin daha etkin ve “değerli” hâle geldikleri de söylenebilir. Bunun da ötesinde pandemi, herhangi bir toplumu değil tüm insanlığı hedef alan bir yıkıcı etki ortaya çıkardı. Ulusal hükümetler de bu etkiye karşı kendi imkanları ve diğer ülkelerin deneyimlerinden ve zaman zaman da yardımlarından destek alarak mücadele etmeye başladılar.

İnsanlık, ortak düşman karşısında yerel özelliklerin ve farklılıkların çok önemi olmadığını acı bir tecrübeyle bir kez daha öğrenmiş oldu. Yani ölenlerin şu kadarının Çinli, Alman ya da İtalyan olmasından çok, toplam ne kadar insan kaybı olduğu ve bu kayıpların ne zaman sona ereceği sorusu daha önemli olmaya başladı. Elbette bizim atasözümüzde çok anlamlı biçimde ifade edildiği gibi “ateş düştüğü yeri yakıyor” ve ateşe en yakında kim müdahale edebileceyse yük de büyük oranda onun sırtında kalıyor demek de mümkün. Bu nedenle hükümetler hızlı bir biçimde ulusal müdahale kapasitelerini artırmak için imkanları ölçüsünde çok büyük bütçeleri bu soruna yönelik harcamaya başladılar. İşte bu noktada da karşımıza çıkan soru şu oldu: “peki parası olmayan ne yapacak?”. Bu “kadim” soru, aslında her ne kadar kriz dönemlerinde çok daha yakıcı bir etkiye sahip olsa da tüm zamanlar için büyük bir soru ve sorun olmuştur. Bunu hem bireysel açıdan düşünebileceğimiz gibi hükümetler açısından da sormak mümkün. Yani Japonya hükümeti pandemi mücadelesine bir trilyon dolara yakın bir bütçeyi seferber ederken nüfusu çok

daha kalabalık olan Brezilya'nın ya da İran'ın bunu sağlaması mümkün olmayacak. İşte bu noktada salgın bir insanlık sorunu elbette ancak ulusal hükümetlerin salgın ile mücadelede hareket alanının sınırlarını finansal imkanlarının meydana getirdiğini de unutmamak gerekiyor. Aslında Japonya'nın pandemiye ayırdığı bir trilyon dolarlık bütçe bütün ülkeler için olumlu bir anlam ifade ederken, Brezilya hükümetinin bütçesinin yetersizliği Japon halkını da olumsuz etkileme kapasitesine sahip. Unutulmaması gereken bir gerçek var ki, dünyada üretilen gayri safi millî hasılanın yüzde 82'sine yüzde 1'lik kesim sahip. Bu nedenle ulusal imkanların güçlendirilmesi yanında, uluslararası dayanışmanın güçlendirilerek, pastadan daha az pay alan ülkelere de bir kaynak akışının gerçekleşmesi tüm dünya için olumlu bir sürecin başlamasını mümkün kılacaktır.

Bu noktadan hareketle, pandemi sonrasında ulusal hükümetlerin güçlendiğini söylemek mümkün ancak bunun yanında sınır kapılarını kapatarak "herkesin kendi yağında kavrulacağı" bir dünyada yaşamayacağımız kesin görünüyor. Bu nedenle BM, AB gibi kuruluşları eğer varlıklarını devam ettirmek istiyorlarsa bu kaynak akışını ve ulusal hükümetlerin pandemi mücadelesine destek olacak mekanizmaları üretmeleri ve kendi yapılarını revize etmeleri gerekiyor. Destek ve dayanışmanın adresi olabildikleri düzeyde var olma kapasiteleri artacak, aksi durumda özellikle AB için sonun başlangıcının post-korona süreciyle geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Pandemi Sonrası Güvenlik ve Savunma

Savunma ve güvenlik sorunları açısından post-korona sürecini değerlendirdiğimizde, yine benzer biçimde uluslararası savunma örgütlerinin sorgulanmaya başladığı bir döneme girildiği görülmektedir. Rusya ve ABD gibi bazı "emperyal" hedefleri olan ülkeler açısından pandemi sürecinin yayılmacı amaçların gerçekleştirildiği bir fırsat dönemine çevirmek istedikleri de görülüyor. Nitekim ABD'nin hatırı sayılır sayıda askeri Almanya'da pandemi mücadelesi "bahanesiyle" konuşlandırmış olması, Rusya'nın da benzer adımlar atması bu yönde değerlendirilebilir. Askerî alanda süper güç olarak tanımlanan ülkelerin tıbbî araç-gereç yetersizliği nedeniyle sağlık sisteminin çökmesi, yeni bir soruyu da beraberinde getirdi. Silah endüstrisine yatırım yapmaya devam mı etmek ya da bu süreci yavaşlatarak toplumun ayakta kalmasını sağlayacak alanlara daha fazla yatırım mı yapmak? Özellikle gelişmekte olan ülkelerin silah alımı için ayırdığı bütçelerin bir kez daha ciddi biçimde sorgulanması gerekiyor. Bu sorgulama giderek silahlı çatışmaların azaldığı bir dünyayı beraberinde getirebilir. Hindistan'ın savunma bütçesini Pakistan ile birlikte kısarak bu miktarı sağlık sektörüne ayırması bu ülkelerin çatışma kapasitelerini zayıflatırken hastalık ile mücadele kapasitelerini artıracaktır. Bu durum da her iki ülke açısından çatışmaya girme "cesaretini" azaltarak barışı koruma isteğini de destekleyebilecektir. Yani bu pencereden baktığımızda, pandeminin küresel anlamdaki yıkıcı etkisinin, soğuk savaş döneminde üçüncü dünya savaşının çıkmasına engel olan bir tür "dehşet dengesi" benzeri etki yapacağını söylemek zor olmayacak.

Diğer yandan, dünyanın bir çok bölgesinde asimetrik savaşların devam ettiği, terör örgüt-

lerinin birbirleriyle ve hükümetlerle çatışma içerisinde oldukları, bazı ülkelerin de vekâlet savaşı biçiminde cereyan eden bu çatışmalarda silahlı örgütleri lojistik anlamda destekledikleri ortadadır. Post-korona sürecinde hem hükümetlerin silahlı örgütleri destekleme kapasitesinin hem de silahlı örgütlerin var olma kapasitelerinin ciddi oranda azalacağını öngörmek mümkün. Hükümetlerin bu örgütleri ayakta tutmak amacıyla harcadıkları bütçeyi başka alanlarda kullanma tercihlerinin özellikle seçmen baskısı neticesinde daha güçlü biçimde oluşacağını öngörmek de mümkün görünüyor. Yani Amerikalı seçmen ne miktarda bir bütçenin dünyanın dört tarafındaki adını duymadığı ülkelerdeki silahlı örgütleri desteklemek için kullanıldığını öğrenmek isteyecek ve bu kaynağın sağlık sistemi için harcanması yönünde zaten var olan eğilimi ciddi biçimde artıracaktır. Bununla beraber, silahlı terör örgütleri, silahlı ayrılıkçı örgütlerin salgın sürecinde yerleşik bir düzene sahip olmamaları nedeniyle hastalıkla mücadele imkanlarının bulunmaması bu tip örgütlerin de var olma kapasitelerini giderek azaltacak, bu örgütlerin insan kaynağı elde etme çabaları da oldukça zayıflarken, devletlerin bu örgütlerle mücadele gücünü de artıracaktır. Türkiye'nin de uzun yıllardır mücadele içerisinde olduğu ve uluslararası bir terör örgütü hüviyetindeki PKK'nın ve diğer örgütlerin de süreç içerisinde zayıflayarak marjinalize olacaklarını söylemek de mümkün görünmektedir. Bu durum, elbette ulusal hükümetlerin bu örgütlerle mücadele etmek için ayırdıkları kaynağın toplumsal hedefler için harcanabilmesini sağlaması açısından da önem taşımaktadır.

Covid-19 salgını sürecinde gördük ki, salgına acil müdahale ilk olarak salgın nerede çıktıysa orada gerçekleştirilmiş ve müdahale kapasitesi yayılımın düzeyini belirleyen en başta gelen unsur olmuştur. Çin hükümeti ve yerel yönetimlerinin Vuhan kentini karantinaya alarak diğer bölgeler ile irtibatını kesmesi hastalığın tüm ülkeye yayılımını engellemiştir. Bu başarıda elbette Çin siyasal sisteminin otokratik bir yapıda olmasının yarattığı etki yanında hükümetin sahip olduğu alt yapının da payı olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte süper güç olarak görülen, devasa savunma sanayiine sahip olan ülkelerin basit bir solunum cihazına muhtaç duruma düştüğüne şahit olduk. Mars'ta koloni kurmak için yapılan çalışmalara milyar dolarlar ayıran ABD'nin, sağlık kuruluşlarında solunum cihazlarının yetersizliği nedeniyle hastaların entübasyona alınamadığı için ölen yurttaşlarının varlığı bu ülkedeki sistemi, kamusal harcamaların seçiminin yeniden sorgulanmasına ve "güçlü devlet" kavramının yeniden masaya yatırılmasına neden oldu. Bu ve benzeri örnekler, kriz durumunda, en azından krizin kontrol altına alınma aşamasında güçlü devlet yapılanması ve acil durumlarda kamusal hizmet sisteminin etkinliğinin çok önemli olduğunu bizlere tekrar göstermiş oldu.

Pandemi sürecinde ülkelerin siyasal rejimleri bağlamında yapılan değerlendirmelerde, otoriter rejimlerin kriz anında daha elverişli imkanlar sunduğundan dolayı, daha etkin çözümler üretebildiği yönünde yorumlarda yapıldı. Otoriter rejimlerde yaşayan insanların katı devlet kuralları ve insan hakları ihlallerine alışkın oldukları doğru olmakla beraber, bunun krizi aşmak için işe yarayan bir unsur olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Nitekim liberal demokratik ülkelere de kısa süre içerisinde etkin önlemler olarak sorunla mücadelede başarılı sonuçlar almışlardır. Bu süreçte uygulanan sınır kontrolleri, sokağa

çıkma yasakları ve diğer yasaklamaların sürekli hâle gelerek demokratik topluma ait değerleri erozyona uğratacağına yönelik görüşlerin de temelden yoksun olduğunu söylemek mümkün. Nitekim yasakların uzamasıyla birlikte bu tip ülkelerde protesto ve gösterilerin yaşanmaya başladığı ve krizle mücadele açısından devlet kurumlarının yaptığı hatalar ve kötü yönetim örneklerinin muhalefet, sivil toplum ve medya tarafından keskin bir biçimde eleştirilebildiği ve bu eleştirilerin de kaliteli hizmet sunumu noktasında yararlı işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Sonuç itibarıyla, otoriter rejimler pandemi öncesindeki otoriter yapılarını korurken, demokratik rejimler de kendi sistemi içerisinde krize müdahale etme sürecinde demokratik kurum ve alışkanlıklarından vazgeçmemişlerdir.

Endüstriden Tarımsal Üretime

Ekonomik kalkınma açısından sektörel tercihlerin de değişeceği bir döneme giriliyor diyebiliriz. Katma değeri yüksek olan endüstriyel üretimin tarıma karşı her zaman daha güçlü bir yeri olduğu önceden beri hep söylenegelmıştır. AB'nin, uzun yıllardan beri üye ülkelerin tarımsal üretim payını belirli bir noktada tutmak için stratejik planlar yaptığını biliyoruz. Avrupa ve Amerika'da sermaye birikiminin sağlanarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi kapitalizmin temellerini atarak bugüne gelmesini sağladı. Ancak salgın ile beraber fabrikaların kapanması sanayi üretimini sektöre uğratarak ekonomik krize neden olurken, binlerce insanın işsiz kalarak yükün hükümetlerin sırtına binmesine neden oldu.

Dünyanın güçlü ekonomileri yeni kurtarma planları yaparak, milyarlarca dolarlık paketler açarak bu süreci en az hasar ile atlattı. Covid-19 salgını sona erince yeni ve daha yıkıcı bir salgının ortaya çıkmayacağını kimse garanti edemeyeceği için artık hükümetlerin tarımsal üretime daha fazla pay vermesi gerektiği de açıktır. Tarımsal üretim dış satım yoluyla ülkeye sermaye girişine neden olurken aynı zamanda insanların kendilerini ayakta tutmaları ve istihdam sağlama imkanını da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim kapasitesine sahip toprakların daha güçlü biçimde korunma altına alınması gerekiyor. Ülkemizde de özellikle ulusal tarımın desteklenerek, "stratejik tarımsal ürün" tanımına sokulabilecek ürünlerin belirlenmesi ve bu ürünlerin en azından bir bölümünün kamusal teşebbüsler tarafından üretilmesinin yolu açılmalı; meralarımız, yaylalarımız ve sulak alanlarımız hassas biçimde koruma altına alınmalıdır.

Artık görünen odur ki, tarımın değeri her zamankinden daha yüksek düzeyde artmıştır. Ulusal tarım ve hayvancılık politikalarının, politik beklentiler bir kenara atılarak, uzun soluklu stratejik planlar biçiminde yeniden değerlendirilip ivedilikle uygulamaya sokulmasının yaşamsal öneme sahip olduğu açıktır. Tarımsal üretimin artırılmasının önemi elbette yadsınamaz ancak, başta tıbbi teknoloji olmak üzere selektif bakış açısıyla geliştirilmesi gereken alanların seçilerek bu alanlarda uzmanlaşmaya ve üretime geçilmesi yeni bir salgın sürecine hazırlık açısından büyük önem taşımaktadır.

Dijital Çağda Yeni Bir Dönem

Pandemi sürecinde eve kapanan insanlar dijital imkanların yardımıyla bir çok faaliyeti evlerinden yapmayı başarabildiler. Bu dönem bize gösterdi ki dijital çağ artık yeni bir boyut kazanmış, önceden yüz yüze veya konvansiyonel yöntemlerle sürdürdüğümüz bir çok işi uzaktan dijital yöntemleri kullanarak gerçekleştirebildik. Dijital teknoloji gelişmeye başladığı andan itibaren bir çok alanda insanın yerini almaya başladığı söylenebilir. Bankacılık ve finans işlemleri artık çok daha yoğun biçimde dijital ortamlarda gerçekleşiyor. Belki çok uzun olmayan bir süreçte şubede gerçekleşen bankacılık faaliyetleri tarihe karışabilir. Bir çok alan için aynı öngöründe bulunabilir, eğitimden tutun değişik endüstriyel alanlarda da üretim ve hizmetlerin dijital platformlar üzerinden gerçekleşeceğini söyleyebiliriz.

Dijital teknolojiye yatırım yapan bu alanda kendini güçlendiren firmaların pazar paylarının da artacağını, diğerlerinin ise daralan paylarının bu trendini devam ettireceğini söylemek mümkün. Bu nedenle, hükümetlerin dijital teknolojiyi kullanan sistemlerini daha güçlü platformlarla desteklemesi millî güç açısından büyük önem taşıyarken dijitalleşmenin yaratacağı sorunların da önceden hesap edilerek önlemlerin alınması gerekiyor. Özellikle uluslararası ticaret açısından dijital teknolojinin artık vazgeçilmez bir zemin olduğu görülmektedir. Her saniye tahmin edilemeyecek kadar büyük meblağlar dijital ortamda el değiştiriyor. Bu trafiğin bırakın kontrol edilmesi, izlenmesi için bile firmalar ve hükümetler çok büyük bütçeler harcıyorlar. Pandemi sonrasında bu trafiğin daha yoğunlaşacağını ve dijital faaliyetlerin hem tür hem de sayısının artacağını, bu nedenle ülkemizin de dijital imkanlarının artırılması için yeni çalışmalar gerçekleştirmesinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle gecikmeksizin bir "ulusal dijital dönüşüm stratejisinin" kamu ve diğer paydaşlar ile birlikte oluşturulması gerekiyor. Diğer yandan, dijitalleşmenin yaratacağı en önemli sorun yaşanacak istihdam sorunu olacaktır. Bir çok hizmetin dijital platformlar üzerinden gerçekleşmesi sonucu bu faaliyetleri yürüten insanlar işsiz kalma tehlikesi yaşayacaklardır. Bu nedenle uzun süreçte, emek gücünün yeni istihdam alanlarına kanalize edilmesi ve mevcut işgücünün vasfının geliştirilerek yeni döneme hazır hâle getirilmesi bu sürecin daha az kayıplarla atlatılmasına yardım edecektir.

Pandemi Hesaplaşması Olacak Mı?

Salgının etkilerinin ortaya çıktığı andan itibaren Covid-19 virüsünün bir laboratuvarında üretildiği iddiaları ortaya atılmasın rağmen, bu savı kanıtlayacak bulgulara henüz ulaşılamadığını veya bu bulguların dünya kamuoyu tarafından öğrenilmediği görülüyor. Bu kanıtlar açık bir biçimde gözler önüne serilmemesine rağmen, iddianın güçlü destekçileri olduğunu ve bunların içerisinde bilim adamlarının da bulunduğunu söylemek mümkün. İlerleyen zamanlarda bu kanıtların ortaya çıkması hâlinde, pandemiden zarar gören hükümetler ve tek tek kişiler başta Çin hükümeti olmak üzere, virüsün üretilmesi ve yayılmasında sorumluluğu olanlar aleyhinde çok sayıda tazminat davası açılacağını, dünya gündeminin uzun süre bu davalarla uğraşacağını, suçlu bulunan ister hükümet, ister firma, isterse de kişiler olsun bu durumdan ciddi zararlar göreceğini öngörebiliriz. Belki ABD-

Çin rekabeti mahkeme salonlarına taşınarak yeni bir boyut kazanacak, bu süreçte mevcut ittifaklar bozulurken hiç akla gelmeyecek ortaklıklar ve ittifaklar kurulacaktır.

İnsanlık tarihinde yaşanabilecek en ciddi krizlerden birinin yaşandığı, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı, uluslararası toplum ve ulusal hükümetlerin her şeyi yeni baştan düşünmek zorunda olduğu bir döneme girilmiştir. İlk aşamada bu ülkenin insanları olarak bu yeni dönemde toplumdaki yerimizi ve etkinliğimizi korumak için daha fazla bilgiye sahip olma ihtiyacımız bulunmakta olduğu açıktır. Bu nedenle bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma becerilerimizi artırmamız, toplum ve devletin, bireylerin bilgiye ulaşma çabalarını destekleyecek ve yeni kanallar oluşturacak açılımları gerçekleştirmesi gerekiyor.

Kriz dönemlerinde Türk toplumunun sahip olduğu en önemli özelliklerin başında gelen dayanışma duygusunun kaybedilmeden güçlendirilmesi ve bu sayede toplumsal reflekslerimizi yeni krizler ile her an karşılaşacakmış gibi canlı tutmamız büyük önem taşıyor. Aramızdaki her tür farklılıklara rağmen bizi bir yapan en önemli unsur aynı topraklar üzerinde beraber yaşamamızdır. Pandemi sürecinde bir kez daha gördük ki, biz komşumuza, yanımızdaki insana, hastanedeki hekime veya hemşireye, belediye görevlisine veya itfaiye erine öncelikle bizim insanımız oldukları için muhtacız. Yeni dönemde yakınlıkların ve aidiyetlerin çok daha önemli olduğu bir dünyada yaşamaya başladığımızın farkında olmalı, bu topluma ve bu ülkeye ait olmanın değerini daha çok anlamalıyız. Toplum ve devlet olarak daha güçlü olabildiğimiz ölçüde yeni krizler karşısında daha dayanıklı bir toplum ve ülke olacak, yeni krizleri dayanışma içerisinde atlatmamız çok daha kolay hâle gelecektir.